

Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας

Λ. Συγγρού 134, 1^{ος} όροφος, 17671 Αθήνα, τηλ. 210 9210177-8, fax 210 9210178

<http://www.genderpanteion.gr>, e-mail: gender@panteion.gr

ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

‘Το φύλο...Αλλάζει!

**Έρευνα, Θεωρία και Πολιτική της Έμφυλης Πραγματικότητας στον 21^ο
αιώνα’**

**Ιούνιος 2 – 3, 2005
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Αθήνα, Ελλάδα**

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

Μαρία Μενεγάκη, Καθηγήτρια της Ιστορίας του Γαλλικού Πολιτισμού, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών. **Λουκία Ευθυμίου**, Δρ. Ιστορίας του Πανεπιστημίου Paris 7, Διδάσκουσα, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ΤΙΤΛΟΣ

**Η εξουσία παραμένει ‘γένους αρσενικού’;
Γλωσσικές Προσαρμογές: στάσεις και αντιστάσεις.**

Πρόσφατα, κατά τη διοργάνωση ενός συνεδρίου από το Τμήμα Γαλλικής Φιλολογίας ανέκυψε ένα ζήτημα, το οποίο μάλιστα δημιούργησε κάποια αντιπαράθεση. Αφορούσε την αναγραφή στα γαλλικά του τίτλου της Δημάρχου Αθηναίων η οποία πρόσφερε φιλοξενία στους συνέδρους: *la Maire* ή *le Maire*; Μία άποψη ήταν ότι ο σεβασμός στη γαλλική γλωσσική παράδοση απαιτεί να διατηρηθεί το αρσενικό γένος· κατά την άλλη άποψη, η γλώσσα θα έπρεπε να εξελίσσεται σύμφωνα με τα εκάστοτε νέα κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα.

Η έρευνα αυτή έχει ακριβώς ως αντικείμενο το ζήτημα της προσαρμογής της γλώσσας μετά την είσοδο των γυναικών στην πολιτική ζωή και την πρόσβασή τους στα κέντρα εξουσίας. Αφορά συγκριτικά δύο χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης: την Ελλάδα και τη Γαλλία. Τα ερωτήματα που τίθενται είναι: α) πως αντικατοπτρίζεται στην ελληνική και τη γαλλική γλώσσα η παρουσία των γυναικών στο χώρο της πολιτικής· β) ποιος ο ρόλος της γλωσσολογικής επιστήμης, των ΜΜΕ, της Πολιτείας.

Στην Ελλάδα, η γλωσσολογική επιστήμη επιχείρησε σε ένα πρώτο στάδιο την καταγραφή των σχετικών γραμματικών προβλημάτων και διατύπωσε προτάσεις, οι οποίες όμως παρέμειναν αποσπασματικές.

Συγκεκριμένα, για τα αξιώματα που λήγουν σε -ος θεωρείται ότι δεν υπάρχει μεγάλη δυσκολία στο σχηματισμό του θηλυκού, δεδομένου ότι έχουν περάσει στη δημοτική τα αρχαιόκλιτα θηλυκά που έχουν την ίδια κατάληξη (π.χ. *είσοδ-ος*, *πρόοδ-ος*). Δηλαδή, είναι δυνατόν, χωρίς να προκαλείται το γλωσσικό μας αίσθημα, να πούμε *ο/η δήμαρχος* -

του/της δημάρχου, ο/η υπουργός - του/της υπουργού. Κατά την άποψη μας πάντως, ο πληθυντικός (οι δήμαρχοι, οι υπουργοί) οδηγεί σε παρανοήσεις ως προς το φύλο των φορέων του αξιώματος.

Όσον αφορά τα αξιώματα σε -ης, εμφανίζονται περισσότερες εκδοχές. Για τα ουσιαστικά σε -της είτε προτείνεται και για το θηλυκό η κατάληξη του αρσενικού (ο/η βουλευτής), είτε γίνεται αναφορά στο γενικό γραμματικό κανόνα -της/-τρια: βουλευτής/ βουλευτρια κατά το καθηγητής/καθηγήτρια κλπ. Συμφωνώντας με τον Κριαρά και τον Τριανταφυλλίδη, θεωρούμε την πρώτη εκδοχή απορριπτέα: πρώτον, διότι δεν υπάρχουν θηλυκά με αυτήν την κατάληξη στη γλώσσα μας· δεύτερον, διότι δεν είναι δυνατόν, όπως προτείνει ο Γ. Μπαμπινιώτης, να γίνουν αποδεκτές δύο γενικές: ο τύπος της δημοτικής για το αρσενικό και ο τύπος της καθαρεύουσας για το θηλυκό (του βουλευτή αλλά της βουλευτού). Είναι φανερό ότι αυτό συνεπάγεται και αντίστοιχες περιπλοκές κατά τη διδασκαλία της γραμματικής. Τέλος, στον πληθυντικό αριθμό, (οι βουλευτές), υπάρχει η ίδια δυσκολία αναγνώρισης του φύλου των φορέων του αξιώματος όπως και για τα σε -ος που αναφέραμε προηγουμένως. Ας σημειωθεί πάντως ότι κατά την έρευνά μας εντοπίσαμε σε επίσημα έγγραφα τον θηλυκό τύπο για το διοικητικό αξίωμα: ο διοικητής - η διοικήτρια.

Για τα αξιώματα σε -χης, η πλειοψηφία των γλωσσολόγων που μελετήσαμε προτείνει να διατηρηθεί και στο θηλυκό η κατάληξη του αρσενικού. Κατά την άποψή μας, η λύση αυτή ενέχει τις ίδιες δυσχέρειες ως προς το σχηματισμό της γενικής (του/της νομάρχη; 'Η του νομάρχη αλλά της νομάρχου;) και ως προς τον πληθυντικό (οι νομάρχες: άνδρες ή γυναίκες ;).

Άλλη πάλι εναλλακτική λύση, η οποία καταγράφεται για όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις, είναι η χρήση θηλυκών που υπάρχουν ήδη στην καθομιλουμένη, όπως π.χ. βουλευτίνα, δημαρχίνα, νομάρχισσα, θεωρούνται όμως χρωματισμένες «με υποδηλώσεις υποτίμησης, θαυμασμού, οικειότητας». Ως προς αυτή την παρατήρηση, εκτιμούμε ότι η «χρoία» αφορά το γυναικείο φύλο και την πρόσβασή του σε αυτά τα αξιώματα και όχι τους συγκεκριμένους τύπους θηλυκού. Εάν χρησιμοποιηθούν ευρέως και δεν προσκρούουν στο γλωσσικό αίσθημα, θα καθιερωθούν και θα χάσουν την οποιαδήποτε απαξιωτική συνδήλωση, όπως για παράδειγμα το θηλυκό του βασιλιάς □ βασίλισσα.

Η λεξικογραφία, όπως και η γραμματική, αφήνει να φανεί ανάγλυφα ότι δεν υπάρχει ενιαία γραμμή ή συγκεκριμένη τακτική. Σε γενικές γραμμές, στα λήμματα ονομάτων που δηλώνουν δημόσια αξιώματα αναγράφεται πρωτίστως και για το θηλυκό η αρσενική μορφή (π.χ. η υπουργός, γεν. της υπουργού· η βουλευτής, γεν. της βουλευτού· η νομάρχης, γεν. της νομάρχου) και δευτερευόντως θηλυκά που παράγονται με τη χρησιμοποίηση διαφορετικού επιθήματος: π.χ. υπουργίνα, βουλευτίνα, νομαρχίνα, συνοδευόμενα όμως από την ένδειξη «καθημερινό» ή «λαϊκό/λαϊκότερο». Σε κάποια από αυτά βρίσκουμε και άλλους τύπους θηλυκών όπως βουλευτρια (Βοσταντζόγλου), δικάστρια (Κριαράς), νομάρχισσα (Κριαράς, Τεγόπουλος-Φυτράκης). Όσο για τις εξηγήσεις-ορισμούς αφορούν, με ελάχιστες εξαιρέσεις, το αρσενικό βιολογικό φύλο: π.χ. «βουλευτής □ ο εκλεγμένος αντιπρόσωπος του έθνους, του λαού»

Στη Γαλλία υπάρχει μεγαλύτερη πρόοδος στο ζήτημα της άρσης των ανισοτήτων στη γλώσσα. Στη χώρα αυτή, οι διαμάχες για τη «γλωσσική ορθότητα» υπήρξαν πάντα έντονες. Ο σχηματισμός του θηλυκού των πολιτικών αξιωμάτων έχει το μερίδιό του σε αυτές τις αντιπαραθέσεις. Μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1990, τα λεξικά κατέγραφαν ως ισχύουσα τη χρήση του αρσενικού προσθέτοντας μπροστά το *Kurvia*: δηλαδή, *Madame le Ministre* ή *Madame le Maire* (π.χ. Robert, 1985). Η τακτική αυτή στηρίζεται στους κανόνες των παραδοσιακών-πατριαρχικών γραμματικών, οι οποίες, προκειμένου να παρακάμψουν το σκόπελο, προτείνουν την παράθεση της λέξης *gynaiika* πριν ή μετά τον τίτλο: *femme exerçant les fonctions de maire, femme ministre*.

Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του '80, διαπιστώνουμε και την πολιτική βούληση για την αντιμετώπιση αυτού του θέματος. Έτσι οι συνθήκες άρχισαν να γίνονται πιο πρόσφορες για την εξάλειψη αυτών των ανισοτήτων.

Μια πρώτη προσπάθεια κρατικής παρέμβασης ανήκει στη σοσιαλιστική κυβέρνηση Μιτεράν. Το 1984, η Υβέτ Ρουντύ, υπουργός των Δικαιωμάτων της γυναίκας, συγκροτεί με διάταγμα Επιτροπή Ορολογίας και Νεολογισμών (Commission de Terminologie et Néologismes), στην οποία αναθέτει και το έργο του σχηματισμού θηλυκού για τα επαγγέλματα, τους τίτλους και τα αξιώματα. Δύο χρόνια αργότερα, το 1986, ο ίδιος ο πρωθυπουργός, Λωράν Φαμπιούς, κοινοποιεί εγκύκλιο στις κρατικές υπηρεσίες και τις προτρέπει να χρησιμοποιούν στα επίσημα έγγραφα τις προτάσεις της Επιτροπής σχετικά με τους θηλυκούς τύπους των αξιωμάτων. Επισυνάπτει δε σε παράρτημα κανόνες σχηματισμού του θηλυκού. Η προσπάθεια αυτή ενισχύεται και από την Σύσταση για την εξάλειψη του σεξισμού στη γλώσσα που απευθύνει στα κράτη-μέλη το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1990.

Τα αποτελέσματα αυτών των μέτρων υπήρξαν ωστόσο ισχνά. Μόνο ο αγώνας των ίδιων των Γαλλίδων επιτάχυνε τις εξελίξεις ως προς τη χρήση του αρσενικού και του θηλυκού των αξιωμάτων. Το 1997, τέσσερα μέλη της κυβέρνησης Ζοσπέν επιστρέφουν ανυπόγραφα τα έγγραφα που τις αναφέρουν «Madame le Ministre» και απαιτούν να αποκαλούνται «Madame la Ministre». Η ενέργεια αυτή είχε ως αποτέλεσμα μια σειρά κυβερνητικών πρωτοβουλιών. Πρώτον, η νέα επίσημη Επιτροπή Ορολογίας και Νεολογισμών, που είχε εξουσιοδοτηθεί από την ίδρυσή της το 1996 να επιλέγει τους όρους που θα εκφράζουν τις καινούριες έννοιες και τη νέα πραγματικότητα, επιφορτίζεται με τη σύνταξη μιας έκθεσης σχετικά με το θηλυκό των επαγγελματιών, τίτλων και αξιωμάτων (1998). Δεύτερον, ανατίθεται στο Εθνικό Ινστιτούτο για τη Γαλλική Γλώσσα, ίδρυμα που υπήρχε από το 1960, η έκδοση ενός *Οδηγού βοήθειας για το σχηματισμό του θηλυκού των επαγγελματιών, τίτλων και αξιωμάτων*. (1998)

Σε αντίθεση με την Επιτροπή Ορολογίας και Νεολογισμών, η οποία στην έκθεσή της εκφράζει την οπισθοδρομική στάση της Γαλλικής Ακαδημίας, το Ινστιτούτο συμπορεύεται με τις απαιτήσεις των καιρών. Στον *Οδηγό*, που εκδίδει λοιπόν το 1999, συγκεντρώνει όλους τους θηλυκούς όρους που χρησιμοποιούνται στα γαλλόφωνα κράτη και προτείνει εκείνους που ταιριάζουν καλύτερα στα ήθη και στα έθιμα της Γαλλίας (περισσότεροι από 2000 όροι).

Παράλληλα ο πρωθυπουργός με Εγκύκλιό του στις κρατικές υπηρεσίες (1998) συνιστά να χρησιμοποιοιείται ο θηλυκός τύπος των αξιωμάτων.

Τα αποτελέσματα αυτών των ενεργειών αποτυπώνονται στην τελευταία έκδοση του λεξικού *Robert* (2000). Στα επίμαχα λήμματα, ο θηλυκός τύπος των δημοσίων αξιωμάτων εμφανίζεται ακριβώς δίπλα στον αρσενικό, περιλαμβάνεται δηλαδή στο κυρίως λήμμα. Όσο για τις εξηγήσεις των όρων, δεν αναφέρονται αποκλειστικά στο αρσενικό γένος (π.χ. «*député/députée: personne qui...*» κλπ), ενώ δίνονται παραδείγματα σχετικά με τη χρήση των νεοεισελθέντων θηλυκών τύπων.

Επίσης, παρατηρείται μία τάση προς γενίκευση της χρήσης του θηλυκού για τα αξιώματα της δημόσιας διοίκησης. Όπως επισημαίνει η Γενική Αντιπροσωπεία για τη Γαλλική Γλώσσα, οι συντάκτες κρατικών εγγράφων δε μένουν πια αδιάφοροι και ήδη στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, όλα τα αξιώματα που κατέχονται από γυναίκες αναγράφονται στο θηλυκό.

Στην Ελλάδα, η αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού από την πλευρά της Πολιτείας είναι ανύπαρκτη. Παρά την Σύσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1990, δεν έχει υπάρξει ούτε και φαίνεται να υπάρχει άμεση προοπτική για να ληφθεί κάποιο επίσημο μέτρο για την προσαρμογή της γλώσσας στα σύγχρονα δεδομένα. Τα δε δημόσια έντυπα αντικατοπτρίζουν την αδράνεια των κρατικών υπηρεσιών να τα προσαρμόσουν στο γένος των προσώπων που τα υπογράφουν: π.χ. σε δικαστικό έγγραφο, κάτω από τον τίτλο «**Δημόσιος Κατήγορος**» υπάρχει υπογραφή γυναίκας.

Σε αυτά τα πλαίσια, η προσπάθεια για ισότιμη εκπροσώπηση των δύο φύλων μέσα από τη γλώσσα εναπόκειται, ως φαίνεται, στις πρωτοβουλίες των ίδιων των γυναικών. Ελληνίδες κοινωνιολόγοι και γλωσσολόγοι επιχειρούν να εφαρμόσουν την αρχή της ισότητας και στο γλωσσικό πεδίο ήδη από τη δεκαετία του '80. (Άννα Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Πετρούλα Τσοκαλίδου, *Οδηγός μη σεξιστικής γλώσσας για το δημόσιο ελληνικό λόγο* και λήμμα Β8 «Γλώσσα και Φύλο» στον *Εγκυκλοπαιδικό οδηγό για τη γλώσσα* του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας Θεσσαλονίκης, Μαριάνθη Μακρή-Τσιλιπάκου, αρθρογραφία).

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει το γλωσσικό γίγνεσθαι είναι ο τύπος και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Σε αυτόν τον τομέα, όσον αφορά τη Γαλλία, τα σημάδια φαίνονται ευοίωνα. Μία έρευνα του ιάπωνα γλωσσολόγου Ιτσούκο Φιτζιμούρα, που βασίζεται σε μια βάση δεδομένων 62 εκατομμυρίων λέξεων συγκεντρωμένων από τον γαλλικό περιοδικό τύπο για το διάστημα 1988-2001, καταδεικνύει ότι μετά το 1998 παρατηρείται στη Γαλλία μια σαφής τάση για τη χρήση των θηλυκών τύπων των επαγγελματιών, τίτλων και αξιωμάτων. Παρατηρεί δε ότι το *la ministre* και *la députée* χρησιμοποιήθηκε νωρίτερα από τους άλλους θηλυκούς τύπους. Πιθανόν σε αυτή την εξέλιξη να συνέβαλε η σθεναρή στάση των τεσσάρων γυναικών, μελών της κυβέρνησης Ζοσπέν, για τις οποίες ήδη μιλήσαμε.

Αλλά και εμείς προσωπικά διαπιστώσαμε ότι, σε εφημερίδες όπως η *Monde*, στον ηλεκτρονικό τύπο (π.χ. του καναλιού TF1) καθώς και σε δελτία τύπου των ίδιων των ενδιαφερομένων, δίνεται σχεδόν πάντα η θηλυκή γραμματική μορφή των ουσιαστικών *ministre, sénateur, député, conseiller municipal*.

Στην Ελλάδα, γυναίκες και άνδρες (πολιτικά πρόσωπα ή μη) χρησιμοποιούν κατά προτίμηση τον αρσενικό τύπο: η *βουλευτής* (με γενική της *βουλευτού*), η *δικαστής* (με γενική της *δικαστού*), η *υπουργός*, η *δήμαρχος*, η *γερουσιαστής*, η *(υπερ)νομάρχης*, η *πρόεδρος*... Ακόμα και όταν του γυναικείου υπουργικού αξιώματος προηγείται ο επιθετικός προσδιορισμός *αναπληρωτής*, διατηρείται συχνά στο αρσενικό χωρίς καμιά δικαιολογία: *αναπληρώτρια* χρησιμοποιείται ευρέως, πχ. *αναπληρώτρια καθηγήτρια*. Ενδεικτικό της κρατούσας νοοτροπίας είναι ότι η μοναδική γυναίκα που κατέχει στη χώρα μας ένα τέτοιο υψηλό αξίωμα, η κα Φάνη Πάλλη-Πετραλιά, εμμένει στη χρήση του αρσενικού γένους, λέγοντας ότι είναι «*αναπληρωτής* υπουργός Πολιτισμού». Αντίθετα η κα Αλέκα Παπαρήγα αναγράφεται ως «*γενική* γραμματέας του ΚΚΕ».

Θα ήταν βέβαια παράλειψη να μην υπογραμμίσουμε το ενδιαφέρον που έχει εκδηλωθεί πρόσφατα για αυτά τα θέματα από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα τελευταία χρόνια έχει χρηματοδοτηθεί ένας μεγάλος αριθμός προπτυχιακών και μεταπτυχιακών προγραμμάτων για «θέματα φύλου και ισότητας» στα πλαίσια των Ε.Π.Ε.Α.Κ. Με αυτήν την ευκαιρία προσθέσαμε στο πρόγραμμα σπουδών του Τμήματός μας μάθημα με τίτλο «Συγκριτική θεώρηση θεμάτων φύλου και ισότητας». Πιο συγκεκριμένα, επικεντρώσαμε την έρευνά μας στο θέμα «Φύλο και Εξουσία», πράγμα που μας έδωσε τη δυνατότητα να καταγράψουμε τη θέση των δύο φύλων στην πολιτική ζωή της Ελλάδας και της Γαλλίας.

Οι φοιτήτριες και φοιτητές μας ανέλαβαν κατά ομάδες έναν αριθμό εργασιών που απαιτούσαν αναζήτηση αρχειακού υλικού, παρακολούθηση του έντυπου και ηλεκτρονικού τύπου, συνεντεύξεις από πολιτικά πρόσωπα κ.λ.π. Οι εργασίες αυτές αφορούσαν την αναλογία εκπροσώπησης των δύο φύλων στα κέντρα εξουσίας. Ανάμεσα στα πολλά ζητήματα που ανέκυψαν, μας απασχόλησε και το θέμα των γλωσσικών προσαρμογών. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας α) ελάχιστες γυναίκες έχουν κατορθώσει να καταλάβουν ανώτατα πολιτικά αξιώματα και β) γλωσσολόγοι, πολιτικά πρόσωπα (γυναίκες και άνδρες), δημοσιογράφοι διστάζουν ακόμη να χρησιμοποιήσουν και τους θηλυκούς γραμματικούς τύπους προκειμένου να αποτυπωθεί στη γλώσσα η νέα έμφυλη πολιτική πραγματικότητα.

Αναρωτηθήκαμε στο τέλος της έρευνας μήπως τα δύο αυτά θέματα είναι αλληλένδετα. Μήπως, δηλαδή, η καθυστέρηση της γλωσσικής αποτύπωσης των αξιωμάτων αυτών και στα δύο γένη οφείλεται σε κάποιο βαθμό στο γεγονός ότι η συμμετοχή των γυναικών στα υψηλά κέντρα εξουσίας είναι τόσο μικρή ώστε να μπορεί ακόμη να εκληφθεί και ως εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα ότι η εξουσία είναι γένους αρσενικού.

Κλείνοντας αυτή την εισήγηση, θα λέγαμε συμπερασματικά ότι και στις δύο χώρες, πολύ περισσότερο όμως στην Ελλάδα σήμερα, η γλώσσα καθυστερεί να αποτυπώσει τη νέα πραγματικότητα στο χώρο της πολιτικής. Αποτελεί το τελευταίο ίσως προπύργιο των συντηρητικών και αντιδραστικών (έστω και υποσυνείδητα) δυνάμεων της κοινωνίας στο θέμα της ισότητας των φύλων. Αξιοσημείωτη είναι και η στάση των ίδιων των γυναικών, κυρίως στην Ελλάδα, οι οποίες προτιμούν τους αρσενικούς τύπους των τίτλων που κατέχουν, ως εάν να τους είχαν υποκλέψει από το άλλο φύλο. Ή διότι, κατά την αντίληψή

τους, το αξίωμα στο θηλυκό θα έχανε το γόητρό του. Πρόκειται γι αυτό που η φεμινίστρια γλωσσολόγος, Ντέμπορα Κάμερον, ονομάζει γυναικεία αλλοτρίωση μέσω του «ηγεμονικού λόγου», των δομών δηλαδή που αναπαράγουν τα υποκείμενα και οι οποίες σε τελευταία ανάλυση είναι φορείς της κυρίαρχης ιδεολογίας. Κατά τη γνώμη μας, η αντίσταση στην αποδοχή της ίσης πρόσβασης των δύο φύλων στα κέντρα εξουσίας ευθύνεται σε ένα μεγάλο βαθμό για την αργή προσαρμογή της γλώσσας στα νέα έμφυλα δεδομένα και, σε τελευταία ανάλυση, είναι πηγή της σύγχυσης που επικρατεί ως προς τους γραμματικούς κανόνες. Διότι, όπως σωστά έγραφε ο γάλλος στοχαστής του Διαφωτισμού Ντεστυτ ντε Τρασύ: «Η ανακρίβεια στη διατύπωση των νοημάτων γεννιέται πάντοτε από την σύγχυση των ιδεών».